

original scientific article
received: 2014-07-09

UDC 327.56(4-191.2)"1953/1958"

JUGOSLAVIJA I ISTOČNOEVROPSKE ZEMLJE U SUSEDSTVU 1953–1958: OPSERVACIJA, AKCIJA, REZULTATI

Vladimir Lj. CVETKOVIĆ
Institut za noviju istoriju Srbije, Trg Nikole Pašića 11/IV, 11000 Beograd, Srbija
e-mail: cvetkovicv@yahoo.com

IZVLEČEK

Članek temelji na arhivskem gradivu Arhiva Jugoslavije in Diplomatskega arhiva Ministrstva za zunanje zadeve Republike Srbije ter na relevantni domači in tuji literaturi. Opisuje proces normalizacije odnosov med Jugoslavijo in sosednjimi vzhodnoevropskimi državam po Stalinovi smrti leta 1953, ki je sledil obdobju napetih odnosov po letu 1948. Posebna pozornost je namenjena politiki Jugoslavije do sosednjih držav vzhodnega bloka, jugoslovanskim pogledom na njihovo politiko ter doseženim rezultatom.

Ključne besede: Jugoslavija, Madžarska, Romunija, Bolgarija, Albanija, Sovjetska zveza, hladna vojna, mednarodni odnosi, zunanja politika, Josip Broz Tito, 1953–1958

LA JUGOSLAVIA E I PAESI CONFINANTI DELL'EUROPA ORIENTALE 1953–1958: CONTESTO, STRATEGIE, RISULTATI

SINTESI

L'articolo si basa su documenti dell'Archivio di Stato jugoslavo e sugli archivi diplomatici del Ministero degli Affari Esteri della Serbia nonché su di una significativa letteratura nazionale ed estera. Esso descrive il processo di normalizzazione delle relazioni tra la Jugoslavia e i Paesi confinanti dell'Europa orientale dopo la morte di Stalin, avvenuta nel 1953, che ha fatto seguito a un periodo di tensione, iniziato dopo il 1948. Particolare attenzione è dedicata alla politica jugoslava nei confronti dei Paesi limitrofi del blocco orientale, alla sua posizione nei confronti dei loro orientamenti politici e ai risultati raggiunti.

Parole chiave: Jugoslavia, Ungheria, Romania, Bulgaria, Albania, Unione Sovietica, guerra fredda, relazioni internazionali, politica estera, Josip Broz Tito, 1953–1958

UVOD

Neposredno po završetku Drugog svetskog rata, na osnovu svog strateškog opredeljenja za saradnju sa Sovjetskim Savezom, Jugoslavija je započela proces sveobuhvatnog zbližavanja sa istočnoevropskim zemljama u kojima su se tamošnje komunističke i radničke partije uz pomoć Sovjeta borile za prevlast u političkom sistemu (Petranović, 1988, 188–189). Taj proces je bio najintenzivniji kada su u pitanju bile njoj susedne zemlje Albanija, Bugarska, Rumunija i Mađarska sa kojima je Jugoslavija, po modelu jugoslovensko-sovjetskog ugovora o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći iz aprila 1945. godine, tokom 1946. i 1947. godine sklopila slične ugovore. Međutim, već tada, iako nisu iznošene u javnost postojale su značajne razlike između Jugoslavije, sa jedne i SSSR-a i istočnoevropskih zemalja, sa druge strane, kada su u pitanju bila neka bitna pitanja međunarodnih odnosa i jugoslovenskih interesa u vezi sa njima (Anikeev, 2002, 122–137). Najbitnije pitanje na kome je dolazilo do razmimoilaženja bile su jasno izražene jugoslovenske težnje za pripajanje Trsta i okoline i s tim u vezi konstantno pogoršavanje njenih odnosa sa Zapadom, ali i jugoslovenske teritorijalne aspiracije prema austrijskoj Koruškoj i umešanost u građanski rat u Grčkoj. Tinjajući i prikriveni sukob je, međutim, objavljivanjem Rezolucije Informbiroa 28. juna 1948. godine i optužbama na račun Jugoslavije za ozbiljne greške, zastranjivanje i napuštanje jedino ispravnog puta u socijalizam, izbio i u javnost. Ubrzo potom, od strane SSSR-a i njegovih saveznika, usledila je potpuna politička, ekonomska, saobraćajna i vojna blokada Jugoslavije koja je u narednim godinama postepeno dovela do njene preorijentacije ka Zapadu i NATO-u odakle je jedino mogla da očekuje pomoć u slučaju sovjetskog napada (Stern, 1986, 194).

Period od 1948. do 1953. godine predstavljao je vreme kada su odnosi Jugoslavije sa susednim zemljama pod sovjetskom dominacijom dostigli najniži mogući stepen. U međusobnoj komunikaciji preovlađivao je neprijateljski rečnik koji je bio prisutan u brojnim diplomatskim notama uvredljivog sadržaja koje su susedi upućivali Jugoslaviji. Takve note prenosili su službenici koji su na obe strane u sukobu bili izloženi policijskoj pratnji, zastrašivanjima i najtežim uslovima života i rada (VEDRA, 1998, 669–670; SFVE, 2002, 356–357; SR, 2007, 254–255). U tom smislu u najtežem položaju je bila jugoslovenska diplomatska misija u Tirani koja je, usled neprijateljskog odnosa albanskih vlasti, bila zatvorena 4. juna 1950. godine a nedugo zatim, 11. oktobra iste godine, prekinuti su i diplomatski odnosi između dve susedne zemlje (Bartl, 2001, 242; Komatina, 1995, 94; Borozan, 1999, 18; BK, 1961, 19). Osim na polju diplomatskih odnosa, sukob se istovremeno odvijao i na mnogim drugim „frontovima“ od kojih je onaj propagandni bio jedan od najistaknutijih. Jugoslavija je preko noći u štampi i u javnosti Mađarske, Rumunije, Bugar-

ske i Albanije postala neprijatelj i simbol „izdajnika“ koji je napustio jedini ispravan put u socijalizam, onaj Staljinov (Dragišić, 2007, 215). Broj antijugoslovenskih napisa u štampi ili broj takvih emisija na radio stanicama u Istočnoj Evropi meren je hiljadama na godišnjem nivou a zapaženu ulogu u produkciji takvih sadržaja imali su i politički emigranti iz Jugoslavije (takozvani „informbiroovci“) koji su u susednim i drugim istočnoevropskim zemljama primani sa dobrodošlicom i potom angažovani na izdavanju posebnih novina i časopisa i u radio emisijama stanice „Slobodna Jugoslavija“ koja je program emitovala iz Bukurešta (AJ, KPR, I-3-a, SSSR, k. 170; SFVE, 2002, 87–88; Dragišić, 2007, 244; Petrović, Simić, 2009). Poseban vid pritiska na Jugoslaviju tih godina predstavljali su i montirani antijugoslovenski sudski procesi čije žrtve su bili kako jugoslovenski tako i državljani pa i visoki državni i partijski funkcioneri mnogih istočnoevropskih zemalja (Pavlović, 1999, 76; Hanhimäki, Westad, 2003, 63–65). Beogradu je bilo poznato i da je u susednim istočnoevropskim zemljama održan i veći broj tajnih antijugoslovenskih procesa čije su žrtve uglavnom bili pripadnici jugoslovenskih nacionalnih manjina dok su brojni manjinci osumnjičeni za simpatije prema Jugoslaviji hapšeni i potom streljani bez ikakve sudske odluke što se najčešće događalo u Albaniji (AJ, KPR, I-3-a, SSSR, k. 170; VEDRA, 1998, 404–407). Ipak najteže represalije prema nekoj jugoslovenskoj manjini preduzete su protiv srpske manjine u Rumuniji koja je juna 1951. godine bila izložena masovnoj deportaciji iz pograničnog pojasa prema Jugoslaviji u udaljenu i negostoljubivu peščaru Baragan gde su bez osnovnih uslova za život mnogi od njih u narednim godinama bili izloženi torturi koja je za posledicu imala brojne smrtne slučajeve (Stojanov, 1953, 164; AJ, CK SKJ, XVIII, 12/57).

Pored svega ovoga, krajnje lošim odnosima Jugoslavije sa susednim istočnoevropskim zemljama doprinosila je i saobraćajna blokada kao i prekid svih ekonomskih odnosa koji su do tada bili veoma intenzivni. Međutim, ubedljivo najteže stanje vladalo je na granici Jugoslavije prema Albaniji, Bugarskoj, Rumuniji i Mađarskoj. Granična linija je tada bila opasana bodljikavom žicom, minskim poljima, rovovima, bunkerima i sličnim objektima pa je granica više ličila na liniju fronta nego na granicu između zemalja koje nisu bile u ratnom stanju. Pritom, ovakve mere preduzimale su obe strane (VEDRA, 1998, 84; VA, JNA, 3734/74–7). U periodu od 1948. do početka 1955. godine pogranične jedinice susednih istočnoevropskih zemalja izazvale su čak 8261 incident među koje su ubrajani preleti aviona, prelaznja graničara na jugoslovensku teritoriju, premeštanje ili rušenje graničnih kamenova, pucanje na jugoslovensku teritoriju ali i ozbiljnije akcije poput otmica ili ubistava jugoslovenskih graničara ili običnih građana (AJ, KPR, I-3-a, SSSR, k. 170). U izazivanju najtežih incidenata prednjačila je Albanija: na nju je otpadalo više od polovine smrtnih slučajeva među jugoslovenskim graničarima

(11 od ukupno 21), skoro polovina svih ranjenih (18 od ukupno 36) i skoro polovina otetih, odnosno tri od ukupno osam slučajeva (Komatina, 1995, 94; AJ, KPR, I-3-a, SSSR, k. 170). U takvoj situaciji, iznenadna smrt Josifa Visarionoviča Staljina marta 1953. godine kod mnogih je probudila nadu da bi u odnosu SSSR-a prema Jugoslaviji moglo da dođe do značajnih promena koje bi se neminovno odrazile i na njoj susedne istočnoevropske zemlje.

OPREZNO PRIBLIŽAVANJE (1953–1954)

Iako je Jugoslavija priželjkivala promenu politike SSSR-a i istočnoevropskih zemalja prema njoj, ona nije, kao što su neki na Istoku (pa i neki na Zapadu) očekivali, na prve naznake takve promene pohrlila oheručke u zagrljaj Moskve. Tome je najviše doprinelo loše iskustvo iz prethodnih godina (uključujući i godine od kraja rata do izbijanja sukoba 1948. godine), relativno lagodna pozicija koju je Jugoslavija uspeła da ostvari izgrađujući tokom godina sukoba iznova svoje odnose sa Zapadom ali i potreba očuvanja jedinstva unutar SKJ i Titove lične vlasti. Iz tih razloga, prve dve godine posle Staljinove smrti bile su ispunjene, sa jedne strane, koracima u pravcu formalne normalizacije međudržavnih odnosa Jugoslavije sa svim istočnoevropskim zemljama ali, sa druge strane, stalnim oprezom, pažljivim posmatranjem situacije na Istoku i preispitivanjem kako sopstvenih tako i postupaka druge strane u procesu uzajamnog približavanja. U tom smislu, za Jugoslaviju su naročito bile značajne upravo susedne istočnoevropske zemlje jer je u odnosima sa njima bilo i najviše problema koji su bili prirodna posledica geografske bliskosti (granica, saobraćajni problemi, nacionalne manjine).

Pretpostavka za normalizaciju odnosa Jugoslavije sa susedima koji su pripadali sovjetskom lageru bila je bez sumnje normalizacija njenih odnosa sa SSSR-om što je najočiglednije bilo na primeru normalizacije diplomatskih odnosa. Odlučujući signal koji je iz Moskve poslat ka jugoslovenskim susedima bez sumnje je bila nedvosmisleno izražena želja da SSSR u Beograd pošalje svog ambasadora (JSO, 2010, 619–620; PJSS, 199, 143; Edemskij, 2008, 87; Dedijer, 1984, 546; Štrbac, 1984, 169). Prva zemlja koja je sledila sovjetski primer bila je Mađarska (Kovačević, 2005, 141). Nepunih mesec dana posle izbora Imre Nađa za predsednika vlade Mađarska je 10. avgusta 1953. godine zatražila agremen za novog ambasadora u Beogradu, Šandora Kurimskog. Ovome je prethodila promena do tada diskriminatornog stava prema jugoslovenskom poslanstvu u Budimpešti i prestanak otvorene i stalne policijske pratnje (DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, 50/3). Iako nije bila oduševljena predloženom ličnošću, Jugoslavija je 31. avgusta dala agremen za Kurimskog a potom, 29. septembra zatražila agremen za svog novog ambasadora, Dalibora Soldatića. Odmah posle Mađarske na sličan korak se odlučila i Bugarska koja je predlog da u Beograd pošalje novog ambasadora

uputila 24. avgusta. Slično kao i u slučaju Mađarske, ni u Bugarskoj predlog o normalizaciji odnosa nije došao „iz vedra neba“ već je bio logičan nastavak primećenih brojnih znakova popuštanja kada je u pitanju bio odnos bugarskih vlasti prema jugoslovenskoj ambasadi u Sofiji (DAMSPS, PA, 1953, Bugarska, 11/6). Treća zemlja koja je pokrenula inicijativu za razmenu ambasadora sa Beogradom bila je Albanija koja je to učinila krajem oktobra 1953. godine. Njena inicijativa je prethodno predviđala i zvaničnu obnovu diplomatskih odnosa na šta je Beograd pristajao ali uz uslov da se njenom diplomatskom predstavništvu u Tirani garantuju normalni uslovi za rad (Životić, 2011, 452). Usled komplikovanije situacije, ambasadori između Albanije i Jugoslavije konačno su razmenjeni tek u leto 1954. godine. Od svih suseda, jedino je Rumunija kasnila sa razmenom ambasadora sa Beogradom iako su i tamo bili prisutni znaci popuštanja strogog režima praćenja jugoslovenskih diplomata (DAMSPS, PA, 1953, Rumunija, 74/4). Tek početkom juna 1954. Rumunija je zatražila i dobila agremen za svog novog ambasadora u Beogradu, Nikolae Guinu.

Normalizaciju diplomatskih odnosa pratilo je i sređivanje stanja na neuralgičnoj tački odnosa Jugoslavije sa susednim istočnoevropskim zemljama, na granici. Iako je u prvo vreme posle Staljinove smrti primećen trend povećanja broja pograničnih incidenata, razvoj situacije je ubrzo doveo do kontakata koji su za cilj imali prevazilaženje nesnosnog stanja na granici. Prva zemlja koja je prihvatila jugoslovensku inicijativu za pregovore u vezi sa zaključenjem sporazuma o ispitivanju i sprečavanju graničnih incidenata bila je Mađarska (Cvetković, 2013, 65). Pregovori su vođeni tokom avgusta 1953. godine naizmenično u Somboru i Baji i završeni su uspešno, potpisivanjem sporazuma 28. avgusta (Štrbac, 1984, 169). Tokom avgusta trajali su i pregovori o zaključenju sličnog sporazuma sa Rumunijom koji su se odvijali u Temišvaru ali su zbog većeg broja problema i nekooperativnosti Rumuna trajali duže i bili okončani potpisivanjem sporazuma tek 11. septembra (Maurer, 1991, 30–31). Sredinom avgusta počeli su i pregovori o graničnom sporazumu sa Albanijom koji su se odvijali u Podgradecu u Albaniji. Tokom pregovora koji su povremeno prekidani zbog uzajamnog nerazumevanja i opstrukcije Albanaca ipak se došlo do sporazuma koji je potpisan tek 11. decembra u Ohridu, istog dana kada i sporazumi o obnovi granične linije i o režimu voda koji je potpisan u Podgradecu (AJ, CK SKJ, IX, I/IV – 28). Iste godine normalizovano je i stanje na jugoslovensko-bugarskoj granici ali ne pregovorima i zaključenjem sporazuma već aktiviranjem postojećeg aranžmana koji je bio postignut još 1950. godine (AJ, KPR, I-5-b, Bugarska, telegram br. 26078).

Sledeći primer popuštanja zategnutosti na diplomatskom planu i sređivanja stanja na granicama već od juna 1953. godine počele su da se primećuju prve promene u do tada uhodanom sistemu propagande usmerene protiv jugoslovenskog režima, što nikako nije bilo

slučajno (Cvetković, 2013, 82). I ovde je bila reč o „direktivi odozgo“, odnosno o pritisku Moskve čiji interes je, u trenutku neposredno posle njenog predloga za razmenu ambasadora, nalagao da se i strogo kontrolisanim popuštanjem propagande protiv Jugoslavije Beogradu i na taj način pošalje signal da se nešto menja u odnosu SSSR-a prema Jugoslaviji. U mesecima koji su sledili u svim susednim istočnoevropskim zemljama upadao je u oči sve manji i manji broj novinskih članaka koji su bili antijugoslovenski intonirani, emisije sa sličnom sadržinom na radiju su se prorodile, oštrina napisanog i izgovorenog protiv Jugoslavije se sve više ublažavala, iz bioskopa su isčezli antijugoslovenski filmovi a počelo je i povlačenje iz prodaje po Jugoslaviju uvredljivih knjiga i brošura. Septembra 1954. godine po prvi put posle šest godina, u štampi SSSR-a i istočnoevropskih zemalja počeli su da se pojavljuju i tekstovi koji su afirmativno govorili o Jugoslaviji a krajem meseca obustavila je svoj program i emigrantska radio stanica „Slobodna Jugoslavija“. Najzad, tokom oktobra je u SSSR-u i svim istočnoevropskim zemljama obustavljeno izlaženje emigrantskih listova i raspuštene sve njihove organizacije.

Proces normalizacije odnosa Jugoslavije sa jedne i Albanije, Bugarske, Rumunije i Mađarske sa druge strane pratilo je i izvesno poboljšanje položaja jugoslovenskih građana u tim zemljama kao i popuštanje pritiska na nacionalne manjine jugoslovenskog porekla. Osim toga, došlo je do ponovnog uspostavljanja redovnog železničkog i drumskog saobraćaja kao i do prvih koraka u obnovi ekonomske saradnje i saradnje na polju kulture, sporta i nauke. Međutim, posmatrajući budno proces normalizacije odnosa sa susednim istočnoevropskim zemljama, u Beogradu su prepoznavali mnogo toga što im je i dalje smetalo. Između ostalog, nezadovoljstvo je izazivao isuviše mali napredak u vezi sa popravljanjem položaja jugoslovenskih manjina (naročito u Rumuniji), povremeni ispadi na polju propagande, iskorišćavanje prvih kontakata na polju kulture u političke svrhe kao i nejednak tempo normalizacije odnosa sa istočnoevropskim susedima (AJ, KPR, I-3-a, SSSR, k. 170). Ipak, ono što je najviše privlačilo pažnju Beograda bio je stav SSSR-a i „narodnih demokratija“ o karakteru procesa normalizacije i njihovo tumačenje tog procesa koje je bilo različito, a nekad i dijametralno suprotno, u zavisnosti od toga kome je bilo namenjeno (Cvetković, 2013, 161). U javnosti, SSSR je nastupao sa jednim stavovima dok su informacije koje je Jugoslavija dobijala „ilegalnim putem“ govorile nešto sasvim drugo što je izazivalo sumnju u stvarne namere Sovjeta i istočnoevropskih suseda prema Jugoslaviji (AJ, KPR, I-3-a, SSSR, k. 170).

Zbog svega ovoga, rezultat jugoslovenske opservacije susednih istočnoevropskih zemalja i njihove politike prema Jugoslaviji bio je uverenje da je proces normalizacije sa ovim zemljama bio deo „balkanske politike“ koju je vodila Moskva i u čijem sklopu je svaka od ovih zemalja imala određenu ulogu na šta je ukazivao i ne-

jednak tempo kojim je ta normalizacija napredovala. Od četiri susedne zemlje koje su pripadale Istočnom bloku, dve su veoma rano i veoma agilno pristupile normalizaciji svojih odnosa sa Jugoslavijom. U pitanju su bile Mađarska i Bugarska, zemlje koje su u bliskoj prošlosti bile u neprijateljstvu sa Jugoslavijom. Uzimajući i to u obzir u Beogradu su nastojali da odgonetnu razloge njihove „žurbe“ i prednjačenja, ponekad čak i u odnosu na Sovjetski Savez. Kada je u pitanju bila Mađarska u jugoslovenskom državnom sekretarijatu za inostrane poslove su došli do zaključka da su joj ulogu „pionira“ namenili Sovjeti iz prostog razloga što to za nju „nije bilo opasno“ s obzirom na tradicionalnu „nesimpatiju“ između dva naroda koja je sprečavala neki veći upliv Jugoslavije na „mađarske mase“ (DAMSPS, PA, 1954, Mađarska, 52/2). Iako je i ovaj razlog delovao uverljivo u Beogradu, onaj glavni razlog je ipak tražen u opštim namerama SSSR-a prema Jugoslaviji i njegovom posebnom interesu da se Balkan, shvaćen kao južno kri-lo fronta prema SSSR-u, neutralizuje. Na sličan način je posmatrana i aktivnost Bugarske. Još krajem 1953. godine jugoslovenska ambasada u Sofiji je nadležnima u Beogradu sugerisala nekoliko pretpostavki zbog čega je baš Bugarska, od svih istočnoevropskih zemalja, u to vreme pokazivala najviše interesovanja za normalizaciju odnosa sa Jugoslavijom i u tom pravcu postizala i najviše rezultata. Pretpostavke su se kretale od najmanje verovatne da je u pitanju bilo „odstupanje pred masama“ koje su želele poboljšanje odnosa sa Jugoslavijom, preko one o postojanju nekih „snaga u bugarskom vrhu“ koje su „gurale“ normalizaciju prelazeći okvire zadate od Sovjeta do one o bugarskoj orijentaciji „na razbijanje Balkanskog pakta“ i maksimalno iskorišćavanje protivurečnosti njegovih članica u cilju diskreditacije Jugoslavije (DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, 11/6). Najzad, stajala je i pretpostavka da je sve što se odvijalo bilo do tančina u skladu sa „linijom“ koju je Bugarskoj odredila Moskva. Posle još intenzivnijeg napretka procesa normalizacije do sredine 1954. godine, čini se da su u Beogradu bili skloni da najviše poveruju u ovu poslednju pretpostavku, s obzirom da su u DSIP-u u jesen iste godine smatrali da, ne samo u bugarskom nego i u rukovodstvima drugih istočnoevropskih zemalja, još uvek nije bilo snaga koje bi „mimo ruskih direktiva“ pokazale volju za normalizaciju što je važno i za Bugarsku iako je njeno rukovodstvo pokazivalo više elastičnosti (DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, 11/2).

Za razliku od Mađarske i Bugarske, druge dve susedne istočnoevropske zemlje, Rumunija i Albanija, uveliko su zaostajale u normalizaciji svojih odnosa sa Jugoslavijom. Iako su sa Rumunijom tokom 1953. godine potpisani sporazumi o Đerdapskoj administraciji i o graničnim incidentima, do sredine maja 1954. još nije došlo ni do razmene ambasadora što je Beograd vodilo ka zaključku da Rumunija nije zainteresovana za normalizaciju odnosa (DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, 45/2). Tragajući za razlozima, u Beogradu su polazili od toga da je Rumuni-

ja bila „najsatelitskija“ zemlja. Međutim, nesamostalnost sama po sebi nije činila Rumuniju posebnom u odnosu na druge istočnoevropske zemlje, ali njen strategijski položaj u odnosu na Jugoslaviju jeste. U Jugoslaviji su bili svesni da je granični pojas između dve zemlje u Banatu činio najznačajniji sektor za eventualni napad na Jugoslaviju s obzirom na to da se Beograd nalazio na samo 70 kilometara vazdušnom linijom od granice. Normalizacija diplomatskih odnosa koja bi za sobom povukla otvaranje granice i uspostavljanje saobraćaja ugrozila bi dotadašnji režim na granici i sovjetske planove za koje su u Beogradu sumnjali da su još uvek bili na snazi (DAMSPS, PA, 1954, Rumunija, 79/2). Osim toga, u Jugoslaviji su smatrali da je SSSR imao interesa da Rumuniju drži u izolaciji kao rezervu za slučaj napada što je podgrejavalo jugoslovenske sumnje da Sovjeti u tom trenutku nisu nameravali da u normalizaciji odnosa sa Jugoslavijom idu do kraja. Najmanji i najsiromašniji jugoslovenski sused iz redova istočnoevropskih zemalja najmanje je i napredovao u normalizaciji odnosa sa njom koja je do kraja 1954. godine obuhvatila samo razmenu ambasadora, potpisivanje sporazuma o graničnim incidentima i nešto snošljiviji položaj jugoslovenskih državljana u Albaniji. Jugoslovensko viđenje procesa normalizacije odnosa sa ovom susednom zemljom temeljilo se na uverenju da su Albanci otpočeli normalizaciju iz dva razloga: zbog potrebe da slede spoljnopolitički kurs Moskve i zbog sopstvenog spoljnopolitičkog položaja koji je usled izolovanosti od drugih zemalja sovjetskog lagera, stvaranja Balkanskog pakta i pojačane aktivnosti Zapada prema njoj, postajao sve teži (DAMSPS, PA, 1954, Istočnoevropske zemlje, 45/2). Međutim, otpočinjanjem normalizacije Albanci su svoje „široke mase“ izložili jugoslovenskom uticaju (za koji su u Beogradu čvrsto verovali da je bio znatan) što nisu želeli pa su stoga u Jugoslaviji bili uvereni da je razlog albanskog odugovlačenja sa normalizacijom ležao upravo u tome, odnosno u nastojanjima da normalizacijom odnosa sa susedom ne nanesu štetu sami sebi.

SUŠTINSKA NORMALIZACIJA? (1955–1956)

Stepen približavanja koji je u odnosima između Jugoslavije sa jedne i SSSR-a i istočnoevropskih zemalja sa druge strane bio postignut do kraja 1954. godine bio je rezultat normalizacije koja je još uvek isključivala bilo kakvu političku saradnju a pogotovo onu koja bi se odvijala na nivou partija. To je važno i za period koji se poklapao sa prvom polovinom 1955. godine a koji je bio obeležen značajnim dešavanjima u Moskvi koja su imala uticaj i na odnose Jugoslavije i istočnoevropskih zemalja. Radilo se o borbi za prevlast unutar sovjetskog rukovodstva, tačnije između Maljenkova i Hruščova, koja je naglo zaoštrena posle osude i streljanja Avakomova krajem 1954. godine. Od ishoda te borbe zavisio je i budući odnos SSSR-a prema Jugoslaviji a samim tim i odnosi susednih istočnoevropskih zemalja sa njom.

U nejasnoj situaciji, većina istočnoevropskih zemalja se trudila da se drži neutralno u iščekivanju konačnog pobednika u Moskvi dok je Jugoslavija pokazivala naročiti interes za eventualne reperkusije borbe za prevlast u Moskvi na rukovodstva susednih zemalja pod sovjetskom dominacijom što je moglo da se odrazi na međusobne odnose. Kada je početkom februara 1955. godine Maljenkov podneo ostavku na mesto predsednika vlade i doživeo politički pad, jugoslovensko interesovanje za posledice tog pada u neposrednom susedstvu postalo je još veće. U tom smislu, najinteresantniji je bio tinjajući sukob u mađarskom rukovodstvu, tj. sukob Imre Nađa kao predvodnika liberalne i Mačaša Rakošija kao predvodnika konzervativne struje u okviru Partije mađarskih trudbenika (Borhi, 2004, 235–237; Štajner, 1954, 66–72). Jugoslovenske diplomate su se neskriveno i često interesovale kod Mađara da li je razrešenje aktuelnog sukoba na pomolu ali su ostajali bez adekvatnog odgovora. Mađarski ministar inostranih poslova, Endre Šik, uveravao je, pak, ambasadora Soldatića da se ne radi o sukobu ličnosti već o sukobu koncepcija razvoja privrede i društva u Mađarskoj podvlačeći da, kada je u pitanju bio odnos prema Jugoslaviji, obe struje stoje na istom stanovištu (DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, 36/27). U Rumuniji, jugoslovenska diplomatija je posle pada Maljenkova zapažala jedva primetnu promenu, kada je u pitanju bio odnos prema Jugoslaviji. Ona se sastojala u nešto većoj rezervisanosti i primetnijoj atmosferi iščekivanja koju je ambasador Vujanović tumačio nesigurnošću Rumuna u pogledu budućeg odnosa Sovjeta prema Jugoslaviji zbog čega su čekali da se situacija „iskristališe“ da ne bi pogrešili. Kada situacija bude jasna, Vujanović je očekivao veću kooperativnost Rumuna kada je u pitanju bilo rešavanje spornih pitanja u odnosima sa Jugoslavijom (DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, 56/2). U Albaniji, jugoslovenski ambasador Ajtić je tokom februara zapazio upadljivu pažnju koju su mu ukazivali albanski službeni krugovi i sovjetski ambasador Levičkin koji se naročito interesovao za stanje jugoslovensko-albanskih odnosa koje je, za razliku od Ajtića, smatrao dobrim (DAMSPS, PA, 1955, Albanija, 1/24). Ajtić je ovakvo interesovanje Albanaca i Sovjeta protumačio kao pripremu za skorije postavljanje nekog krupnog pitanja sa albanske strane ili pozitivno rešavanje nekog od pitanja koje je ranije postavila Jugoslavija. Jedino u Bugarskoj nije bilo primetnih promena posle značajne promene u Moskvi. Jugoslovensko-bugarski odnosi razvijali su se normalno mada u senci bugarskog nezadovoljstva zbog jugoslovenskih nepoverenja koje je u to vreme naraslo zbog objavljivanja knjige Dina Kjoseva o makedonskom nacionalnom i revolucionarnom pokretu koja je imala izrazito antijugoslovenski karakter i bila oštro napadana u jugoslovenskoj štampi (YPD, vol. II, 1997, 625–627).

Polazeći od do tada postignutih rezultata normalizacije odnosa sa susednim istočnoevropskim zemljama u Beogradu je svima bilo jasno da je za napredak norma-

lizacije u pravcu sadržajnijih političkih i svakih drugih odnosa bio neophodan mnogo jači podsticaj od onog koji je postojao do tada. Takav podsticaj došao je iznenađujuće brzo u vidu potpisivanja Beogradske deklaracije 2. juna 1955. godine za vreme Hruščovljeve pokajničke posete Jugoslaviji što je predstavljalo događaj koji je izuzetno mnogo uticao na odnose među socijalističkim državama toga doba (Dimić, 1998, 32). Kada je u pitanju bio proces normalizacije odnosa Jugoslavije sa svojim istočnoevropskim susedima, taj događaj je označio prekretnicu posle koje je proces približavanja, činilo se, postajao nepovratan. Sve šire polje za jugoslovensku politiku u susedstvu otvarali su i novi događaji koji su usledili narednih meseci, poput XX kongresa KPSS-a februara 1956. koji je pokrenuo proces destalinizacije u čitavom Istočnom bloku ili Titove uzvratne posete Sovjetskom Savezu koja je učinila da posmatraču sa strane izgleda kao da se Jugoslavija na velika vrata vraća u sovjetski lager. Međutim, događaji u Mađarskoj u jesen 1956. godine doveli su u pitanje dalju jugoslovensku akciju u susedstvu i izložili teškim iskušenjima sve ono što je u prethodnih nekoliko godina bilo postignuto.

U periodu od sredine 1955. do jeseni 1956. godine došlo je do najvećeg prodora u normalizaciji odnosa Jugoslavije i susednih istočnoevropskih zemalja koji je uključivo čak i ono najosetljivije pitanje - obnovu međupartijskih odnosa. Posle potpisivanja Beogradske deklaracije u odnosima sa susednim istočnoevropskim zemljama osetila se veća jugoslovenska aktivnost ali i veća kooperativnost sa njihove strane koja je bila najuočljivija u slučaju Bugarske. Već početkom avgusta jugoslovenska ambasada u Sofiji je zapažala da su bugarski rukovodioci izražavali spremnost da odmah reše svako sporno pitanje „osim, možda, makedonskog” te da skoro da nije bilo nijednog sektora na kome Bugari nisu uputili neki predlog za saradnju (DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, 7/17). Jugoslovenski ambasador u Sofiji bio je zvanično obavešten da je izdato naređenje da prestane bilo kakva pratnja jugoslovenskih diplomata, kao i vojnog atašea, jugoslovenska ambasada u Sofiji u potpunosti je bila izjednačena sa ambasadama drugih istočnoevropskih zemalja, štampa je pisala više i pozitivnije o Jugoslaviji nego ikad donoseći vesti o njoj u rubrici „iz zemalja narodne demokratije” i tretirajući je kao socijalističku zemlju a njene rukovodioce kao „drugove” (DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, 7/17). Ambasador Miljković je Beogradu, kao veoma važan, u to vreme preneo i utisak o jedinstvu bugarskih rukovodilaca kada je u pitanju bilo sprovođenje nove politike. Miljković je zapazio i da su svi u Bugarskoj bili jedinstveni da je Červenkov bio „nosilac borbe protiv Jugoslavije” ali da ga zbog toga ne treba smeniti jer je i sam opovrgao optužbe koje je ranije iznio (Miljković, 1995, 206). Zvanični Beograd je, između ostalog i na osnovu Miljkovićevih zaključaka, konstatovao da su Bugari prišli normalizaciji odnosa sa Jugoslavijom sa najmanje rezerve, u poređenju sa drugim istočnoevropskim zemljama (AJ, KPR, I-5-b,

Bugarska, Str. pov. br. 337) Kao potvrda ovoga, u drugoj polovini oktobra došlo je do amnestije grupe od 200 političkih zatvorenika uglavnom osuđenih zbog „saradnje” sa Jugoslavijom (DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, 7/3) da bi krajem decembra 1955. godine usledio i zvaničan poziv za posetu jugoslovenske parlamentarne delegacije bugarskom Sobraanju koji je Beograd ubrzo i prihvatio (DAMSPS, PA, 1954, Bugarska, 7/25). U Mađarskoj je, iako su bili приметni otpori principima Beogradske deklaracije, došlo do pomaka u međudržavnim odnosima mada su u Beogradu bili nezadovoljni mađarskom nesaradnjom u vezi sa najkrupnijim pitanjem – pitanjem jugoslovenskih finansijskih potraživanja (Cvetković, 2013, 229–230). Zbog toga, Jugoslavija nije reagovala na brojne druge predloge koji su u jesen 1955. stizali iz Budimpešte, pogotovo zbog mađarskog „neobjektivnog i blokovskog” tumačenja Beogradske deklaracije u cilju opravdavanja svoje ranije politike (AJ, CK SKJ, IX, 75/II-71). Mađari su čak i otvoreno, kao što je to učinio šef protokola mađarskog MIP-a Marjai u razgovoru sa prvim sekretarom jugoslovenskog poslanstva Georgijevićem, priznavali da im „jugoslovensko pitanje predstavlja veliku teškoću” i iznosili shvatanja nekih partijskih rukovodilaca da Jugoslavija vodi ekspanzionističku politiku sa ciljem da zauzme dominantno mesto u Dunavskom basenu na šta se u Mađarskoj nerado gledalo (DAMSPS, PA, 1955, Mađarska, 36/31). Najveći uspeh u to vreme Jugoslavija je ostvarila u odnosima sa Rumunijom gde je došlo do rešavanja najkrupnijeg pitanja međudržavnih odnosa – teškog položaja srpske manjine. Posle niza neformalnih pokušaja počev od proleća 1953. godine, Jugoslavija je u jesen 1955. zvanično pokrenula ovo pitanje kod Rumuna, posetom ambasadora Vujanovića predsedniku rumunske vlade Kivu Stojki. Pokretanje ovog pitanja bilo je isprovocirano informacijama da su Rumuni počeli da nasumice puštaju pojedine Srbe iz Baragana kojima pritom nisu dozvoljavali da se vrate u svoja sela i na svoja imanja zbog čega su neki odbijali da budu oslobođeni. Smatrajući da je puštanje krenulo „naopakim putem” ambasador Vujanović je od Beograda tražio da to pitanje hitno postavi pred Rumune (DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, 57/31). Tokom razgovora sa Vujanovićem 19. oktobra 1955. godine Stojka nije odstupio od ranije poznatih rumunskih stavova u vezi sa deportovanim Srbima u Baraganu koji su bili samo deo od (po jugoslovenskim procenama) 100.000 deportovanih što je dodatno komplikovalo rešavanje tog pitanja. Stojka je tvrdio da je to unutrašnje pitanje Rumunije i da su represivne mere preduzete samo protiv „kulaka” i „narodnih neprijatelja” (DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, 56/23). Ali, bez obzira na ovakve Stojkine stavove, jugoslovenska intervencija je ipak pokrenula stvar sa mrve tačke i već sredinom decembra 1955. godine usledila su prva puštanja iz Baragana a oslobođenicima je, u skladu sa jugoslovenskim željama, bilo omogućeno da se vrate na sopstvena imanja (DAMSPS, PA, 1955, Rumunija, 57/32). Jedino u Albaniji, ni posle Beograd-

Sl. 1: Nikita Hruščov i Nikolaj Bulganin u Beogradu, 1955.

Fig. 1: Nikita Khrushchev and Nikolai Bulganin in Belgrade, 1955.

ske deklaracije, nije bila primetna volja da se rašavaju suštinska sporna pitanja međudržavnih odnosa od kojih je za Jugoslaviju bilo najznačajnije pitanje odgovornosti za sukob iz 1948. godine. Izjave albanskih rukovodilaca o spremnosti za normalizaciju odnosa smatrane su u Beogradu samo deklarativnim, predloga za saradnju sa albanske strane nije bilo, mnoga pitanja ostajala su mesecima nerešena, osoblje jugoslovenske ambasade je i dalje povremeno praćeno, na granici su se dogodila dva nova ubistva a veliki broj ljudi osuđenih zbog prijateljstva prema Jugoslaviji i dalje se nalazio u albanskim zatvorima (AJ, KPR, I-5-b, Albanija, Str. pov. br. 308).

Sve do jeseni 1956. godine izgledalo je da se odnosi Jugoslavije i njenih suseda iz Istočnog bloka kreću u najboljem mogućem pravcu, naročito posle XX kongresa KPSS-a i Titove posete SSSR-u. Posle Hruščovljevog javnog obračuna sa nasleđem staljinizma i otvaranja pitanja destaljinizacije u SSSR-u što je imalo ozbiljne posledice svuda u Istočnoj Evropi, u Jugoslaviji su očekivali da promene koje su išle na ruku njenoj politici neće mimoići ni njene susede što je trebalo da dovede do otvaranja šireg polja za jugoslovensko delovanje i bržeg napret-

ka normalizacije odnosa sa tim zemljama (Cvetković, 2013, 377). U slučaju Mađarske, Rumunije i Bugarske te promene su se i osetile dok u Albaniji proces destaljinizacije nije uhvatio korena što se osećalo i na polju jugoslovensko-albanskih odnosa. U Mađarskoj, gde XX kongres KPSS-a nije dočekan sa oduševljenjem budući da je na vlasti i dalje bio Mačaš Rakoši koga su u Beogradu smatrali okorelim staljinistom, stvari su počele da se popravljaju počev od najkrupnijeg pitanja. Već početkom aprila 1956. postignut je načelni dogovor o visini i načinu otplate mađarskog duga prema Jugoslaviji a konačni sporazum potpisan je 29. maja (Maurer, 1991, 104). Rešavanje ovog pitanja pratila je i evolucija mađarske štampe i propagande koja je počela da Jugoslaviju prikazuje na drugačiji način što se naročito odnosilo na njenu spoljnu politiku, njeno „društveno biće“, unutarpartijski život SKJ i aktivnosti njene armije (DAMSPS, PA, Mađarska, 1956, 53/26). U Rumuniji je XX kongres KPSS-a izazvao još veću pometnju budući da je samo tri meseca ranije održan II kongres RRP koji je protekao u staljinističkom tonu. Mađutim, bez obzira na to, u odnosima sa Jugoslavijom došlo je do daljeg napretka. Sa

Sl. 2: Staljinov pad – Budimpešta, oktobar 1956.
Fig. 2: The fall of Stalin – Budapest, October 1956.

rumunske strane učestale su inicijative za poboljšanje međususedskih odnosa, došlo je do suštinske promene odnosa prema „informbirovcima” kojima više nisu pravljene smetnje pri repatrijaciji a rumunska štampa i rukovodioci počeli su otvoreno da govore o Jugoslaviji kao socijalističkoj zemlji pa čak i o njenim osobenostima u tom pogledu. Iako je Jugoslavija bila zadovoljna dotadašnjim rezultatima normalizacije svojih odnosa sa Bugarskom, i ovde je očekivano da se XX kongres KPSS-a odrazi pozitivno, pošto je na Aprilskom plenumu KPB došlo do delimičnog uklanjanja Červenkova sa vlasti koji je smatran najodgovornijim za politiku prema Jugoslaviji posle 1948. godine. Suprotno očekivanjima, krajem maja 1956. godine došlo je do otkazivanja uzvratne posete delegacije bugarskog Sobraanja Beogradu jer su Bugari u delegaciju uvrstili neke osobe koje su ranije bile poznate po antijugoslovenskim stavovima. Međutim, taj događaj se nije trajnije odrazio na jugoslovensko-bugarske odnose koji su i dalje zadržali pozitivan trend. U Albaniji koja je bila čvrsto opredeljena za staljinizam, XX kongres KPSS-a doneo je probleme unutar Albanske partije rada u okviru koje su svi „disonantni” tonovi brzo prigušeni. U odnosu prema Jugoslaviji nisu bili приметni suštinski pomaci jer su Albanci odbijali da razgovaraju o sopstvenoj odgovornosti za događaje koji su nastupili posle sukoba Jugoslavije sa Informbiroom 1948. godine.

Oni su, pak, odlučili da to najkrupnije pitanje do koga je Jugoslaviji najviše bilo stalo, jednostavno ignorišu. Istovremeno, zasipali su jugoslovensku stranu raznim predlozima u vezi sa popravljanjem međudržavnih odnosa predlažući čak i uspostavljanje kontakata između političkih organizacija poput SKJ ili SSRN-a kao i zaljučenje čitavog niza konvencija (AJ, CK SKJ, IX, 1/I-272).

Posle Titove posete SSSR-u i potpisivanja Moskovske deklaracije koja je dozvoljavala postojanje različitih puteva u socijalizam proces normalizacije jugoslovenskih odnosa sa susedima dobio je novi zamah i dostigao svoj vrhunac obnavljanjem međupartijskih odnosa između SKJ sa jedne i PMT, RRP i KPB, sa druge strane dok je Albanija i njena vladajuća Albanska partija rada i ovog puta bila izuzetak jer sa njom nije bio uspostavljen nikakav kontakt, budući da nije pokazivala ni najmanji interes da promeni svoje stavove u vezi sa odgovornošću za događaje posle 1948. godine. U trenutku kada je izgledalo da jugoslovenska politika u susedstvu niže uspehe došlo je do izbijanja krize u Mađarskoj koja je ubrzo sve rezultate dovela u pitanje. U prvim danima krize, jugoslovenski stav o dramatičnim događajima u Mađarskoj se nije mnogo razlikovao od sovjetskog i stavova drugih istočnoevropskih zemalja, iako je Jugoslavija, za razliku od njih, smatrala da uzrok pobune u Mađarskoj nije bila delatnost „reakcionara” već greš-

ke koje je prethodnih godina činio staljinistički režim a koje je „reakcija” samo vešto iskoristila. Tito je u pismu upućenom centralnom komitetu mađarske partije, objavljenom u *Borbi* 29. oktobra, pozdravio dolazak Imre Nađa na čelo mađarske vlade i Janoša Kadara na čelo mađarske partije, ali je potom zbog Nadove politike uvođenja višestranačja i izlaska iz Varšavskog pakta promenio stav i podržao sovjetsku vojnu intervenciju. Bekstvo Imre Nađa u jugoslovensko poslanstvo gde je, sa grupom visokih rukovodilaca, zatražio azil dodatno je zakomplikovalo jugoslovensko-sovjetske odnose. U poznatom govoru u Puli 11. novembra Tito je tvrdio da je sovjetsku intervenciju od 4. novembra podržao kao manje zlo i kao privremeno rešenje, osudio je kao pogrešnu intervenciju od 24. oktobra, za događaje u Mađarskoj je okrivio Sovjete, nedvosmisleno je osudio njihovu politiku i na taj način se od nje distancirao. Iako je mađarska vlada dala pismene garancije da Nađ i ostali neće biti uhapšeni, po njihovom izlasku iz jugoslovenskog poslanstva oni su prebačeni u Rumuniju (Tripković, 1997, 67–68; Kovačević, 2005, 155). Jugoslavija je protestovala kod Mađara i Sovjeta a Edvard Kardelj je u govoru pred Saveznom narodnom skupštinom 7. decembra taj postupak oštro osudio kao kidnapovanje (Bogetić, 2006, 72). Zbog ovakvog jugoslovenskog stava u vezi sa događajima u Mađarskoj¹ kao i zbog uloge Jugoslavije tokom njih već nekoliko nedelja po njihovom okončanju postale su primetne posledice koje su oni ostavili na međudržavne i krhke, tek uspostavljene međupartijske odnose sa susednim istočnoevropskim zemljama (Cvetković, 2013, 377).

NOVI IDEOLOŠKI SUKOB (1957–1958)

Ideološka pitanja, za koja se tokom 1956. činilo da je moguće da budu prevaziđena, od početka 1957. godine ponovo su dobila značaj kamena međaša kada su u pitanju bili odnosi Jugoslavije sa svim zemljama Varšavskog pakta, pa i onima u susedstvu. U štampi, na radiju i sa govornica partijskih i državnih foruma usledila je na račun Jugoslavije, kao nekoliko godina ranije, lavina kritika za „zastranjivanje” kao deo nove antijugoslovenske kampanje koju je od suseda najrevnosnije (gotovo kao poručenu) sprovodila Albanija a najdiskretnije Rumunija. Međutim, kao i 1948. godine, i ovog puta se nije sve završilo na kritikama. Već u januaru 1957. godine u Beogradu su shvatili da je trend ekonomskih odnosa sa SSSR-om i istočnoevropskim zemljama (pa i onim susednim) u opadanju. Odugovlačenje Sovjetskog Saveza da pristupi pregovorima o redovnoj trgovinskoj razmeni i odlaganje realizacije takozvanog „aluminijumskog” i investicionog aranžmana sa Jugoslavijom se odrazilo i na pregovore o trgovinskoj razmeni sa Bugarskom i Če-

hoslovačkom, a u manjoj meri i sa Rumunijom, koja je naglo počela da usporava tempo saradnje u vezi sa planiranjem izgradnje zajedničke hidrocentrale na Dunavu (DAMSPS, PA, Istočnoevropske zemlje, 1957, 74/3). U odnosima sa Albanijom najbrže je došlo do kvarenja dotadašnje kakve-takve normalne atmosfere što je bilo logično s obzirom da su doatadašnji rezultati normalizacije odnosa bili slabi i površni. Već prvih dana januara 1957. godine iz Tirane je proteran Sveta Vučić, prvi sekretar jugoslovenskog poslanstva u Tirani na šta je Beograd odgovorio proteravanjem drugog sekretara albanskog poslanstva u Beogradu (Životić, 2011, 569–570). Usledilo je potom Hodžino izlaganje na Plenumu APR u kome je postavljao pitanje Kosova i Metohije pa zatim prebegavanje albanskog ministra u vladi Panajota Pljakua kome je Jugoslavija pružila azil, što je doprinosilo sve većem i većem stepenu nepoverenja između dve susedne zemlje. Iako je i u Bugarskoj bila najvidljivija nova antijugoslovenska kampanja čija okosnica su bile optužbe za „savremeni revizionizam”, Beogradu ona nije smetala toliko koliko i očigledno bliska politička saradnja Bugarske sa Albanijom. U Beogradu su imali utisak da je Sovjetski Savez „prepustio Albaniju Bugarima” koji su tamo slali kredite, svoje stručnjake koji su gradili nove fabrike kao i rukovodiocce koji su tamo provodili odmor (DAMSPS, PA, Bugarska, 1957, 12/23). Usledila je potom poseta bugarske parlamentarne delegacije Albaniji sa ciljem manifestacije jedinstva socijalističkog lagera a prilikom povratka iz Moskve albanska partijska delegacija je srdačno primljena i u Sofiji. Istog proleća Bugari su organizovali i posetu trojice albanskih generala Sofiji, počeli izgradnju još dve fabrike u Albaniji i povećali broj svojih poljoprivrednih stručnjaka tamo, posle čega jugoslovenskom ambasadoru u Tirani, Arsi Milatoviću, nije preostalo ništa drugo nego da konstatuje „upadno približavanje Albanaca i Bugara, imamo utisak na liniji neprijateljstva prema FNRJ” (DAMSPS, PA, Bugarska, 1957, 12/22). Za razliku od Bugara, čini se da su Mađari imali više sluha za jugoslovensku osetljivost na pouke iz istorije i neprijatne uspomene kakve je u Beogradu izazivalo bugarsko-albansko zbližavanje u proleće 1957. godine. Iako su i Mađari praktikovali istu antijugoslovensku kampanju u štampi i na radiju, do Beograda su stigle proverene informacije da su Albanci decembra 1956. i januara 1957. godine nudili Mađarima posetu svoje partijske delegacije što je Kadar odbio uz obrazloženje da bi takva poseta mogla da bude pogrešno shvaćena u trenutku kada su Jugoslovenski odnosi sa Mađarskom bili „dosta zategnuti” a sa Albanijom „gotovo neprijateljski” (DAMSPS, PA, Mađarska, 1957, 59/21). Za razliku od Albanaca i Bugara, a delimično i Mađara, Rumuni su početkom 1957. godine u potpunosti odsustvovali iz orkestrirane

1 O jugoslovenskom stavu u vezi sa događajima u Mađarskoj 1956. godine videti: Bogetić, 2006; Borhi, 2004; Cvetković, 2013; Dimić, 1998; Kovačević, 2005; Maurer, 1991; Tripković, 1997; Ivanji, 2007; Gibianskij, 1996; Gibianskij, 1999; Rajak, 2000; Stikalin, 2000; Kovačević, 2003.

antijugoslovenske kampanje. Prilikom pregovora o trgovinskoj razmeni i potpisivanja sporazuma u vezi sa tim nije bilo primećeno nikakvo „zatezanje“ rumunske strane a rumunska štampa nije objavljivala sopstvene komentare, članke ili druge materijale sa optužbama na račun Jugoslavije već je samo prenosila pisanje sovjetskih i drugih istočnoevropskih listova i to, po proceni jugoslovenskog DSIP-a, „samo ono što nije mogla da propusti a da ne bude shvaćeno od strane SSSR-a kao izraz suprotstavljanja“ (DAMSPS, PA, Rumunija, 1957, 87/33). Iako su već u martu morali da se oglase i sopstvenim člankom, on je bio mnogo umereniji nego oni štampani u drugim susednim istočnoevropskim zemljama a Rumuni su se u neposrednoj komunikaciji sa predstavnicima jugoslovenske ambasade u Bukureštu, gotovo izvinjavali zbog njegovog sadržaja pravdajući se, između redova, pritiscima iz Moskve (DAMSPS, PA, Rumunija, 1957, 87/31).

U leto 1957. došlo je do privremenog „otopljanja“ odnosa između Jugoslavije sa jedne i SSSR-a i istočnoevropskih zemalja sa druge strane koje je doprinelo da dođe do još jednog susreta Tita i Hruščova u Rumuniji 1. i 2. avgusta koji, ipak, nije doveo do značajnijeg pomaka kada su u pitanju bila ideološka razmišljanja. Meseci koji su usledili pokazali su, čak, da je sukob dublji nego što je na prvi pogled izgledalo. To je postalo očigledno novembra iste godine prilikom boravka jugoslovenske delegacije na savetovanju 64 komunističke i radničke partije u Moskvi koje je Sovjetski Savez organizovao sa velikim ambicijama. Iako su se Sovjeti veoma potrudili da na razne načine, pa i otvorenim pritiscima, utiču na jugoslovenku delegaciju koju je predvodio Edvard Kardelj, delegacija SKJ je na kraju potpisala samo „manifest mira“ (opšteg karaktera) odbivši da učestvuje na savetovanju 12 partija koje su bile na vlasti i da potpiše njihovu deklaraciju (Petranović, 1988, 364; Bogetić, 2006, 78–79). Reakcija sa sovjetske strane bila je oštra kritika nacrtu novog programa

SKJ od strane samog Hruščova i partijskih tela KPSS-a (AJ-CK SKJ, IX, 119/1-117). Pošto u Beogradu nisu želeli da nacrt promene u skladu sa sovjetskim željama, usledio je bojkot VII kongresa SKJ u Ljubljani iako su i Sovjeti i predstavnici istočnoevropskih zemalja, uključujući i susedne, prethodno bili primili pozive za taj skup koji su potom ispratili kao „posmatrači“. Posle bojkota kongresa, svuda u Istočnom bloku usledio je nov talas osude jugoslovenskog „revizionizma“ koji je označio početak još jednog višegodišnjeg perioda tokom kojeg su odnosi Jugoslavije, sa jedne, i istočnoevropskih zemalja, sa druge strane, u većoj ili manjoj meri bili na silaznoj putanji.

ŠTA JE POSTIGNUTO?

S obzirom na početnu tačku sa koje je marta 1953. godine krenuo proces normalizacije odnosa Jugoslavije sa svojim susedima koji su pripadali „sovjetskom lageru“ čini se da u Beogradu nisu morali da budu nezadovoljni učinkom svoje politike do trenutka kada su odnosi ponovo, u proleće 1958. godine, krenuli nizbrdo. Ako uzmemo u obzir sve interese, želje i aspiracije koje je ona imala kada je u pitanju bio prostor neposredno uz njene granice, kao i faktore koji su uticali na njeno kreiranje, jasno je da je ona prema tom prostoru vodila politiku mogućeg. Ona, međutim, iako osmišljena na isti način, nije uvek bila ista prema svakoj pojedinačnoj zemlji u susedstvu zato što u njima nije nailazila na istovetne uslove i mogućnosti. Tamo gde su mogućnosti bile veće, Jugoslavija je postizala više. Međutim, kako je vreme odmicalo a Jugoslavija bivala sve uspešnija u pronalaženju svog sopstvenog „trećeg puta“ čini se da joj je, u trenutku kada je početkom šezdesetih godina sukob utihnuo, sve manje i manje bilo stalo do sadržajne saradnje sa susedima od kojih je, u skladu sa svojom novom spoljnopolitičkom strategijom ekvidistance prema blokovima, trebalo da napravi određeni otklon.

YUGOSLAVIA AND THE NEIGHBORING EAST EUROPEAN COUNTRIES 1953–1958:
OBSERVATION, ACTION, RESULTS

Vladimir Lj. CVETKOVIĆ

Institute for Recent History of Serbia, Trg Nikole Pašića 11/IV, 11000 Belgrade, Serbia
e-mail: cvetkovicv@yahoo.com

SUMMARY

Immediately after WWII Yugoslavia established close relations with the USSR and other Eastern European countries under its domination. After Tito's conflict with Stalin in 1948 these relations were disturbed and Yugoslavia became subject to military, economic and traffic blockade from these countries, particularly the neighboring ones. After Stalin's death the process of normalization started. Until 1955 it was rather formal in nature and Yugoslavia watched closely her neighbors, reassessing her own, but also their steps on that way. Only after the Belgrade Declaration significant improvements were achieved, whereas the 20th Congress of the Soviet Communist Party and adoption of the Moscow Declaration in 1956 decisively influenced the reestablishment of relations between the ruling communist parties (with the exception of the Albanian one). Until then, this was firmly refused by Yugoslavia. However, the crisis that broke out in Hungary in fall 1956 and Yugoslavia's views on it soon led to new cooling down of relations. The peak of this estrangement was the boycott of the 7th Congress of the League of Communists of Yugoslavia in Ljubljana in 1958 by all East European countries, and the beginning of the new anti-Yugoslav ideological campaign that ensued. The new split with the neighbors, coupled with Yugoslav foreign political concept of equidistance toward both blocks, led later on to significant decrease in Yugoslav interest in more meaningful cooperation with the neighboring East European countries.

Key words: Yugoslavia, Hungary, Romania, Bulgaria, Albania, USSR, Cold War, international relations, foreign policy, Josip Broz Tito, 1953–1958

IZVORI I LITERATURA

AJ, CK SKJ, IX – Arhiv Jugoslavije, Beograd (AJ), fond 507, Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije (CK SKJ), Međunarodna komisija (IX).

AJ, CK SKJ, XVIII – AJ, fond 507, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine (XVIII).

AJ, KPR – AJ, fond 837, Kabinet Predsednika Republike (KPR).

BK – Bela knjiga o neprijateljskoj politici vlade Narodne Republike Albanije prema Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji. Beograd, DSIP, 1961.

DAMSPS, PA – Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije, Beograd (DAMSPS), Politička arhiva (PA).

JSO – Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1945–1956. Zbornik dokumenata. Dimić, Lj. et al. (ur.). Beograd, Ministarstvo spoljnih poslova, 2010.

PJSS – Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953–1955. Tematska zbirka dokumenata. Luburić, R. (ur.). Podgorica, Istorijski institut Crne Gore, 1999.

SFVE – Sovetskij faktor v vostočnoj Evropi 1944–1953 v dvuh tomah. Dokumenti, Tom II (1949–1953). Moskva, 2002.

SR – Schisma roşie. România şi declanşarea conflictului sovieto-iugoslav (1948–1950). Constantiniu, F., Pop, A. (eds). Bucureşti, 2007.

VA, JNA – Vojni arhiv, Beograd (VA), fond Jugoslovenska narodna armija (JNA), Komanda graničnih jedinica.

VEDRA – Vostočnaja Evropa v dokumentah rossijskih arhivov 1944–1953 gg., Tom II (1949–1953 gg.). Moskva, Novosibirsk, 1998.

YPD – Yugoslavia Political Diaries 1918–1965, Vol. 4: 1949–1965. Jarman, R. L. (ed.). Slough (UK), Archive Editions, 1997.

Anikeev, A. S. (2002): Kak Tito ot Stalina ušel: Jugoslavija, SSSR i SŠA i načal'ny period holodnoj vojni (1945–1957). Moskva.

Bartl, P. (2001): Albanci – od srednjeg veka do danas. Beograd, Clio.

Bogetić, D. (2006): Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961. Beograd, Institut za savremenu istoriju.

Borhi, L. (2004): Hungary in the Cold War 1945–1956. Between the United States and the Soviet Union. Budapest, New York, Central European University Press.

Borozan, Đ. (1999): Jugoslavija i Albanija u XX vijeku. Istorija 20. veka, 1–2.

Cvetković, V. (2013): Pogled iza gvozdene zavese. Jugoslovenska politika prema zemljama narodne demokratije u susjedstvu 1953–1958. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije.

Dedijer, V. (1984): Novi prilozii za biografiju Josipa Broza Tita, III. Beograd, Rad.

Dimić, Lj. (1998): Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov i mađarsko pitanje 1955–1956. Tokovi istorije, 1–4, 23–59.

Dragišić, P. (2007): Jugoslovensko-bugarski odnosi 1944–1949. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije.

Edemskij, A. B. (2008): Ot konflikta k normalizacii. Sovetsko-jugoslavskie otnošenija v 1953–1956 godah. Moskva.

Gibianskij, L. (1996): Sovjetsko-jugoslovenski odnosi i Mađarska revolucija 1956. godine. Jugoslovenski istorijski časopis, 1–2.

Gibianskij, L. (1999): N. S. Hruščev, J. B. Tito i vengerskij krizis 1956 g.. Novaja i novejša istorija, 1.

Hanhimäki, J., Westad, A. (2003): The Cold War. A History in Documents and Eyewitness Accounts. New York, Oxford University Press.

Ivanji, I. (2007): Mađarska revolucija 1956. Beograd, Samizdat B92.

Komatina, M. (1995): Enver Hodža i jugoslovensko-albanski odnosi. Beograd, Službeni list SRJ.

Kovačević, K. (2003): Mađarske izbeglice u Jugoslaviji 1956–1957. godine. Tokovi istorije, 1–2.

Kovačević, K. (2005): Yugoslav-Hungarian Relations 1953–1956. U: Dimić, Lj. (ur.): Velike sile i male države u hladnom ratu – slučaj Jugoslavije. Beograd, Katedra za istoriju Jugoslavije Filozofskog fakulteta.

Maurer, P. (1991): La réconciliation soviéto-yougoslave 1954–1958. Les illusions et desillusions de Tito. Fribourg, Causset.

Miljković, M. (1995): Burne diplomatske godine. Iz sofijskog dnevnika 1953–1956. Beograd, Službeni list SRJ.

Pavlović, S. K. (1999): 28. jun 1948. Raskol i njegove posledice za Istočnu Evropu. Tokovi istorije, 3–4.

Petranović, B. (1988): Istorija Jugoslavije 1918–1988. Beograd, Nolit.

Petrović, M., Simić, D. (2009): Dražesni KGB – javi se: radio „Slobodna Jugoslavija“ iz Bukurešta izveštava. Beograd, Udruženje novinara Srbije.

Rajak, S. (2000): Jugoslovensko-sovjetski odnosi u 1956. godini i mađarska kriza u izvorima britanskih diplomata u Beogradu. Istorija 20. veka, 2, 81–92.

Stern, G. (1986): Eastern Europe 1944–1985. U: Schöpflin, G. (ed.): The Soviet Union and Eastern Europe. New York, Oxford.

Stikalin, A. S. (2000): Sovetsko-jugoslavskaja polemika vokrug sud«bi „gruppi I. Nadja“ i pozicija rumjnskogo rukovodstva (nojabr–dekabr 1956 goda). Slavjanovedenije, 1.

Štajner, E. (1954): Mađarska posle XX kongresa KPSS. Naša stvarnost, 7–8.

Štrbac, Č. (1984): Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja. Sukob KPJ i Informbiroa. Beograd, Prosveta.

Tripković, Đ. (1997): Jugoslavija i pitanje azila Imre Nade. Istorija 20. veka, 1, 61–73.

Životić, A. (2011): Jugoslavija, Albanija i velike sile 1945–1961. Beograd, Arhipelag, Institut za noviju istoriju Srbije.